

УДК 159.947.23:331.543:629.7

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ РАКЕТНО-КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ

Крошка Н.П., аспірант
кафедри психології

Запорізький національний університет

Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню психологічних умов розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. Визначено структурну організацію та змістове наповнення професійної відповідальності фахівця ракетно-космічної галузі. Доведено, що до психологічних умов розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі належать усвідомлення відповідальності як професійно значущої якості; розвиненість мотивів соціально-відповідальної поведінки; вираженість волевих якостей особистості; інтернальність суб'єктивного контролю; вираженість почуття совісності; усвідомлення саморегуляції поведінки у професійній діяльності.

Ключові слова: професійна відповідальність, соціально-відповідальна поведінка, волеві якості, локус контролю, почуття совісності, саморегуляція поведінки.

Статья посвящена теоретическому обоснованию психологических условий развития профессиональной ответственности будущих специалистов ракетно-космической отрасли. Показаны структурная организация и содержательные составляющие профессиональной ответственности специалиста ракетно-космической отрасли. Доказано, что к психологическим условиям развития профессиональной ответственности будущих специалистов ракетно-космической отрасли относятся осознание ответственности как профессионально значимого качества; развитость мотивов социально-ответственного поведения; выраженность волевых качеств личности; интрональность субъективного контроля; выраженность чувства совестливости; осознание саморегуляции поведения в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная ответственность, социально-ответственное поведение, волевые качества, локус контроля, чувство совестливости, саморегуляция поведения.

Kroshka N.P. PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF THE PROFESSIONAL RESPONSIBILITY DEVELOPMENT OF FUTURE SPECIALISTS OF THE ROCKET-AND-SPACE TECHNOLOGY

The article is devoted to the theoretical substantiation of psychological conditions of the professional responsibility development of future specialists of the rocket-and-space technology. The structural organization and contents of the professional responsibility of a rocket-and-space technology specialist have been shown. It has been proven the conditions of the professional responsibility development of future specialists of the rocket-and-space technology include the following: recognition of responsibility as a professionally significant quality; developing of socially responsible behavior motives; intensity of the volitional qualities of a personality; internality of the subjective control; intensity of a sense of conscience; awareness of the behavior self-regulation in professional activities.

Key words: professional responsibility, socially responsible behavior, volitional qualities, locus of control, sense of conscience, self-regulation of the behavior.

Постановка проблеми. Ураховуючи загальносвітові тенденції до підвищення ролі космосу для суспільства, головним напрямом розвитку ракетно-космічної галузі в Україні є формування економічно стійкої, конкурентоспроможної промисловості й інфраструктури. Досягнення цих цілей реально завдяки підвищенню професіоналізму працівників і вихованню потужного кадрового потенціалу – майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. Підвищення ефективності й оптимізація діяльності фахівця можливі шляхом удосконалення його психічної організації: свідомої регуляції та самоконтролю суб'єкта діяльності, підвищення ролі ділової активності і свідомого відповідального ставлення до поставлених завдань, процесу й результату діяльності.

Ступінь розробленості проблеми. Вітчизняними та зарубіжними науковцями вивчалися соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб'єктів управління (С.В. Баранова); відповідальність як зв'язок між індивідом і колективом (О.В. Іваненко); психологічні детермінанти відповідальності менеджерів (В.Г. Лазорко); процес становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника (О.П. Патинок); зв'язок відповідальності з рольовими професійними обов'язками (К.К. Муздибаєв); питання смислового змісту феномена (В.О. Бодров, О.Г. Луценко); відповідальність у контексті особистісної властивості активного суб'єкта життєдіяльності (Л.І. Дементій).

Незважаючи на представленість означеного широкого спектру досліджень окремих аспектів професійної відповідальності, аналіз літератури засвідчив відсутність наукових праць, у яких би висвітлювалася проблема вивчення психологічних умов, що сприяють розвитку професійної відповідальності фахівців ракетно-космічної галузі. Визначення й дослідження цих умов створять теоретичні підстави для розробки практичних заходів цілеспрямованого розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі в системі професійної освіти.

Метою статті є визначення психологічних умов розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

Виклад основного матеріалу. Професійна відповідальність починає формуватися в ході професіоналізації, але особливу роль у процесі її становлення та розвитку відіграє етап професійної підготовки. Так, розвиток професійної відповідальності розгортається у двох взаємодіючих напрямках. Перший напрям – активізація внутрішньо групових процесів: виникнення взаємної відповідальності й відповідальної залежності в результаті спільної діяльності. Другий напрям – підвищення рівня професійної відповідальності кожного члену колективу шляхом впливу на його психологічні особливості [2]. Отже, процес розвитку професійної відповідальності відбувається лише в процесі спільної діяльності (навчально-професійної) як результат тих зовнішніх вимог, які до нього висуває навчальна група як професійне середовище, суспільство, і виявляється в готовності особистості відповідати за свої дії перед собою, зазначеними соціальними інститутами, в усвідомленні професійних і соціальних норм [7].

Переїдімо до обґрунтування психологічних умов розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. На думку науковців (О.О. Силкін, О.А. Шушерина, Є.О. Климов, А.В. Батаршев), професійно важливі якості особистості, якою є відповідальність, впливають на успішність фахівця у професійній діяльності. Тому аналіз умов необхідно сконцентрувати довкола структурних компонентів професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі, спираючись на професіограму та освітньо-кваліфікаційну характеристику.

Беручи за основу структуру професійної відповідальності О.П. Патинок [13] і дослідження вітчизняних (І.А. Гамула, Ю.О. Сичевський, В.В. Шусть, А.О. Орлов) і зарубіжних (Л.І. Дементій, Н.Ф. Желаяєвська,

В.П. Прядейн) науковців, ми виокремили такі компоненти професійної відповідальності фахівця ракетно-космічної галузі: когнітивний, мотиваційно-афективний і діяльно-поведінковий.

Почнімо з когнітивного компоненту, зміст якого полягає в знаннях про сутність професійної відповідальності. У рамках професійної (навчальної) діяльності знання фахівцем своєї професійної ролі та відповідальності є уявленням суб'єкта про те, що він повинен робити для організації, що від нього й очікується. Виконання ж професійної ролі є ступенем її прийняття, усвідомлення професійної відповідальності. Отже, як саме суб'єкт визначає професійну роль і відповідальність для себе, приймає і привласнює або виконує цю роль у поверховій і неадекватній манері – все це є суб'єктивними когнітивними процесами [10].

У цьому ключі дослідження К.К. Муздибаєва показало різні рівні усвідомлення працівниками окремих видів посадових обов'язків, відповідно, й професійної відповідальності. Певні обов'язки усвідомлюються суб'єктом як невіддільні від його професійної ролі та власного «Я», інші – як периферійні, що не стосуються його «Я». Звідси випливає й різний ступінь реалізації обов'язків і відповідальності: те, що краще усвідомлюється, краще й виконується [11].

У дослідженнях професійної відповідальності як центральне поняття М.В. Муконіна виділяє категорію психологічного ставлення, що являє собою цілісну систему індивідуальних, виборчих, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності. Досліджуване поняття розглядається автором як рівневе явище, визначається ступенем усвідомлення особистістю професійних обов'язків; глибиною їх інтерпретації; активністю особистості в реалізації професійних обов'язків [12].

Отже, саме усвідомлення майбутнім фахівцем сукупності знань про сутність і зміст професійної відповідальності, ролей і обов'язків у ракетно-космічній галузі, осмислення цих знань із позиції необхідності, свободи та обов'язку, відповідальності перед собою, колегами, клієнтами, суспільством, сприяє розвитку професійної відповідальності. Зазначене дає змогу визначити усвідомлення відповідальності як професійно значущої якості психологічною умовою розвитку професійної відповідальності майбутнього фахівця ракетно-космічної галузі.

Переїдімо до обґрунтування психологічних умов розвитку мотиваційно-афективного компонента, зміст якого представлений індивідуальною системою мотивів і смислів

соціально-відповідальної поведінки на ракетному виробництві; професійно важливими якостями фахівця ракетно-космічної галузі; емоційними переживаннями, які регулюють професійну відповідальність особистості.

Мотиваційний компонент професійної відповідальності, на думку багатьох авторів (Г.С. Созикіна, Т.Ю. Ушакова, С.М. Васильєв, А.Ф. Гулевська), являє собою сукупність мотивів соціально відповідальної поведінки, моральних вподобань у її реалізації, спонукань свідомої регуляції власної діяльності в соціально-професійному суспільстві.

Соціальна відповідальність може визначатися як інтегральна генералізована характеристика особистості спеціаліста, яка є способом психологічної регуляції діяльності, що здійснюється свідомо та добровільно й виявляється в дотриманні норм та інтересів суспільства, законслухняності, моральній свідомості, громадянській позиції, добросовісності, сумлінності, етичній поведінці та самоконтролі [8].

З огляду на зазначене можна сказати, що роки фахової підготовки є сприятливим періодом для розвитку соціальної відповідальності, коли в студента формується власне ставлення до цілей і завдань професійної діяльності, усвідомлюються мотивація та потреба в отриманні обраної професії й подальшій професійній діяльності, усвідомлюються цінності та цілі життя загалом.

Отже, мотиви соціально-відповідальної поведінки є необхідною характеристикою особистості майбутнього фахівця ракетно-космічної галузі, яка виявляється в слідуванні суспільним інтересам і законам, моральній свідомості, професійній рефлексії. Зазначене дає змогу визначити розвиненість мотивів соціально-відповідальної поведінки умовою розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

Перейдімо до обґрунтування психологічних умов розвитку професійно важливих якостей фахівця, які входять до змісту мотиваційно-афективного компонента професійної відповідальності фахівців ракетно-космічної галузі.

Професійна діяльність фахівців ракетно-космічної галузі вимагає особливого підходу до розвитку системи професійно важливих якостей майбутнього фахівця як психологічно зумовлених якостей особистості, що визначаються специфікою праці та виступають у вигляді професійних вимог до особистості майбутнього фахівця. Аналіз праць дослідників (С.О. Гаврилушкін,

В.О. Бодров, О.Г. Луценко, С.О. Татьяненко, Р.Н. Заріпов) дав можливість установити, що серед індивідуально-психологічних якостей, які забезпечують успішність діяльності та професійно-особистісний розвиток фахівця технічної спеціальності, зокрема, в ракетно-космічній галузі, відзначаються характеристики вольової сфери. Зіставлення цих характеристик з ключовими особистісними компетенціями (ОКХ) дало змогу виділити такі важливі вольові характеристики особистості, які необхідні саме для успішної діяльності в ракетно-космічній галузі: витримка, самостійність, рішучість, наполегливість, енергійність, уважність, цілеспрямованість.

На відміну від інших професій, де вольові якості відіграють пріоритетну роль (наприклад, спортивна, військова, підприємницька діяльність), смисловий вектор вольової саморегуляції фахівця ракетно-космічної галузі має спрямованість не аутоцентричну (особисті успіхи, перемоги, досягнення), а соціоцентричну (яка передбачає діяльність зі створення складних технічних комплексів, що мають бути безпечними для людей (робочого колективу, експлуататорів літального апарату, звичайних громадян) і навколишнього середовища) [3].

Отже, вираженість вольових якостей особистості фахівців ракетно-космічної галузі є важливою психологічною умовою для розвитку їхньої професійної відповідальності.

Однією з найважливіших особистісних передумов професійної відповідальності є настановлення суб'єкта на те, що він буде відповідальним ще до початку здійснення діяльності, свого роду готовність до відповідальності, прагнення взяти її на себе. На думку Л.І. Дементій, такого роду готовність є досить стійкою особистісною особливістю, яка, як правило, виявляється в усіх життєвих ситуаціях і характеризує суб'єкта з погляду того, чому або кому спочатку приписується відповідальність у певних умовах [4].

У цьому аспекті досить популярним в аналізі феномена відповідальності виявляється концепція локус контролю Дж. Роттера, згідно з якою схильність особистості бачити джерело управління своїм життям і відповідальність за життєві події має два полюси: екстернальний та інтернальний. Зв'язок між показниками локус контролю й відповідальністю підтверджений експериментально. У низці зарубіжних досліджень виявлено, що внутрішній локус контроль прямо пропорційно пов'язаний із позитивними результатами роботи, більшою трудовою мотивацією, робочою продуктивністю й відповідальністю [15].

С. Джексон та Р. Шулер на основі емпіричних досліджень дійшли висновку, що співробітники з внутрішнім локусом контролю більш мотивовані виконати роботу краще, ніж співробітники із зовнішнім локусом контролю, оскільки перші набагато більш імовірно будуть використовувати всі свої здібності, щоб зрозуміти професійне завдання і вплинути на ситуацію [16].

Дані досліджень В.П. Прядеїна також показали, що інтернальність контролю сприяє прийняттю на себе відповідальності у виробничих відносинах [14].

Зазначене дає підстави визначити інтернальність суб'єктивного контролю в професійній діяльності психологічною умовою розвитку професійної відповідальності фахівців ракетно-космічної галузі.

Перейдімо до обґрунтування психологічних умов розвитку емоційних регуляторів відповідальності, які входять до змісту мотиваційно-афективного компонента професійної відповідальності фахівців ракетно-космічної галузі.

Українська вчена Н.І. Демченко зауважує, що становлення сучасного фахівця технічної галузі передбачає такий розвиток компетентності у сфері його професійної діяльності, який дає змогу результати цієї діяльності прирівнювати до рівня основних життєвих цінностей. Зазначене можливе завдяки розвитку моральних якостей фахівців, адже фахівець, не підготовлений до своєї професії морально, не може повноцінно виконувати свої обов'язки [5].

На думку вітчизняного науковця А.В. Донцова, серед внутрішніх моральних імперативів діяльності майбутнього фахівця провідне місце посідає почуття совісті. Воно виявляється як почуття моральної відповідальності за свою поведінку, як потреба діяти згідно зі своїми уявленнями про добро, благо і справедливість, містить у собі як раціональні, так і емоційні компоненти. Почуття совісті є одним із найважливіших моральних критеріїв, що характеризують ставлення майбутнього фахівця до праці, до соціального оточення, до природи й усього суспільства [6]. Усвідомлення майбутнім фахівцем ракетно-космічної галузі об'єктивних критеріїв морального сенсу суспільного блага створює правильні світоглядні орієнтири, які є підґрунтям оцінювального ставлення до своїх вчинків, зокрема, в професійній діяльності.

Зазначене дає можливість визначити вираженість совістності як психологічної умови розвитку професійної відповідальності фахівців ракетно-космічної галузі.

Перейдімо до обґрунтування психологічних умов розвитку діяльно-поведінково-

го компонента професійної відповідальності фахівців ракетно-космічної галузі, який виявляється в реалізації певної поведінки в професійних ситуаціях.

На думку вітчизняної дослідниці М.Я. Бабич, специфіка професійної відповідальності виявляє себе насамперед в особливостях її діяльного компонента як внутрішньої детермінанти діяльності фахівця, що визначає поведінку й діяльність фахівця на основі усвідомленості, прийняття ним об'єктивного факту залежності життєдіяльності індивіда від суспільних цілей і цінностей [1].

Реалізація певної поведінки в професійних ситуаціях неможлива без участі механізмів саморегуляції, що забезпечують підвищення рівня самоконтролю й самоорганізації особистості, самообілізацію внутрішніх зусиль, спрямованих на розвиток професійної відповідальності (В.І. Моросанова, А.С. Чурсіна, С.М. Жигимонт, Ж.Г. Гараніна).

На думку О.О. Конопкіна, для високої ефективності діяльності необхідна наявність розвиненої й досконалої системи регуляції досягнення зовнішніх практичних і внутрішніх (спрямованих на себе та на рішення своїх проблем саморозвитку) цілей. Автором розроблена структурно-функціональна модель усвідомленого саморегулювання діяльності людини, яка складається з таких етапів: прийняття суб'єктом мети діяльності, уточнення системи суб'єктивних критеріїв досягнення мети; контроль та оцінювання результатів; прийняття рішення про корекцію результатів [9].

Отже, саморегуляція є значущим складником професійної поведінки фахівця, спрямованого на особистісне і професійне зростання. Усвідомлення фахівцем того факту, що він сам регулює власну професійну діяльність, означає усвідомлення ним своєї відповідальності й ролі в постановці завдань, у формуванні цілей, у виборі засобів виконання діяльності, в отриманні кінцевого продукту.

На основі вищезазначеного усвідомлення саморегуляції поведінки в професійній діяльності можна визначити психологічною умовою розвитку професійної відповідальності фахівців ракетно-космічної галузі.

Отже, теоретичний аналіз психологічних характеристик професійної діяльності та його узгодження зі структурою професійної відповідальності дав змогу визначити комплекс взаємопов'язаних психологічних умов розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. До вказаних умов ми зараховуємо усвідомлення відповідальності як профе-

сійно значущої якості фахівця ракетно-космічної галузі; розвиненість мотивів соціально-відповідальної поведінки; вираженість вольових якостей особистості; інтернальність суб'єктивного контролю в професійній діяльності; вираженість почуття совісності; усвідомлення саморегуляції поведінки в професійній діяльності.

Висновки. У статті визначено та обґрунтовано психологічні умови розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. До зазначених умов було зараховано усвідомлення відповідальності як професійно значущої якості фахівця ракетно-космічної галузі; розвиненість мотивів соціально-відповідальної поведінки; вираженість вольових якостей особистості; інтернальність суб'єктивного контролю в професійній діяльності; вираженість почуття совісності; усвідомлення саморегуляції поведінки в професійній діяльності.

Перспективними напрямками розвитку наукової проблеми надалі вбачаються такі: експериментальне вивчення психологічних умов розвитку та динаміки становлення професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі; розробка й упровадження психолого-педагогічного супроводу розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі в період фахової підготовки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабич М.Я. Професійна відповідальність молодшого медичного спеціаліста як психологічна проблема / М.Я. Бабич // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ. – Т. XIII. – Ч. 4. – С. 27–34.
2. Баранова С.В. Соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб'єктів управління : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / С.В. Баранова ; Східноукраїнський нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2004. – 224 с.
3. Гюрджян Г.А. Волевые качества личности как субъектные характеристики специалиста в сфере безопасности жизнедеятельности / Г.А. Гюрджян // Наука и современность. – 2010. – № 4-1. – С. 285–288.
4. Дементий Л.И. Ответственность как ресурс личности / Л.И. Дементий. – Омск : Омский госуниверситет, 2005. – 189 с.
5. Демченко Н.И. Професійна культура сучасного інженера / Н.И. Демченко // Молодь і ринок. – 2009. – № 9. – С. 110–113.
6. Донцов А.В. Формування моральних механізмів поведінки студентської молоді : [монографія] / А.В. Донцов. – Х. : Шлях, 1999. – 226 с.
7. Кибальна Н.А. Виховання професійної відповідальності майбутніх фахівців цивільного захисту : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / Н.А. Кибальна ; Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2016. – 20 с.
8. Ковальчук О.С. Розробка опитувальника для виміру соціальної відповідальності інженера / О.С. Ковальчук, Ю.В. Проскура // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2010. – Т. 1. – Ч. 25–26. – С. 282–288.
9. Конопкин О.А. Осознанная саморегуляция как критерий субъектности / О.А. Конопкин // Вопросы психологии. – 2008. – № 3. – С. 22–34.
10. Макеева Н.Ю. Психологическая структура профессиональной ответственности специалистов пенсионного обеспечения (на примере Пенсионного фонда РФ) : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 19.00.03 / Н.Ю. Макеева ; Тверской государственный университет. – Тверь, 2014. – 232 с.
11. Муздыбаев К.К. Психология ответственности / К.К. Муздыбаев. – Л. : Наука, 1983. – 240 с.
12. Муконина М.В. Типы профессионально ответственного отношения работников опасного производства в разных организационно-экономических условиях : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / М.В. Муконина ; Московская гуманитарно-социальная академия. – М., 2002. – 185 с.
13. Патинок О.П. Становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / О.П. Патинок ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2008. – 20 с.
14. Прядеин В.П. Комплексное исследование ответственности как системного качества личности : дисс. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.01 / В.П. Прядеин ; Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 1999. – 299 с.
15. Boone C. Team locus-of-control composition, leadership structure, information acquisition, and financial performance: A business simulation study / C. Boone, W. Van Olffen, A. van Witteloostuijn // Academy of Management Journal, Vol. 48. – No. 5 (Oct., 2005). – P. 889–909.
16. Jackson S. E. A meta-analysis and conceptual critique of research on role ambiguity and role conflict in work settings / S.E. Jackson, R.S. Schuler // Organizational Behavior & Human Decision Processes, 1985. – № 36. – P. 16–78.